

П. П. КОНОНЕНКО

аспірант кафедри парламентаризму

Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-8195-8469

МОДИФІКАЦІЇ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Аналізуючи виборче законодавство України, не можна не звернути увагу на суперечливість у питанні правового регулювання виборчого процесу. Недоліки вітчизняних виборчих систем призводять до зниження виборчої культури (поширення політичної корупції, абсентеїзму тощо) та зниження рівня довіри населення до органів державної влади. Тому в період активної конституційно-правової реформи постає нагальна потреба в розробці ефективних виборчих систем. Перед українськими вченими постало питання вибору найбільш ефективних виборчих технологій при проведенні кампаній в умовах різних виборчих систем.

У дослідженні було виявлено, що виборча система – це передбачена законом сукупність виборчих процедур, пов'язаних з формуванням органів влади. Виборчі системи являють собою різні модифікації двох основних типів: мажоритарної та пропорційної. На основі виборчого права формується відповідний тип виборчої системи.

Метою статті став порівняльний аналіз діючих виборчих систем держав світу, зокрема і на прикладі діючої виборчої системи в Україні.

Зроблені висновки про те, що представницька система передбачає виділення в представницькому органі квоти від певних соціальних груп. Мажоритарна система передбачає вибори, як правило, в одномандатних округах і визначення переможця за більшістю голосів, отриманих в округах. Пропорційна система передбачає вибори за партійними списками та розподіл мандатів між партіями пропорційно кількості голосів, отриманих кожною з них у межах виборчого округу. Змішана система передбачає вибори за мажоритарним і пропорційним принципами. В свою чергу, виборча система в Україні базується на законодавстві про вибори Президента, Верховної Ради та місцевих органів влади. Нова виборча система поклала початок політичному структуруванню органів державної влади та місцевого самоврядування.

Ключові слова: виборча система, пропорційна система, мажоритарна система, виборчий округ, змішана система, вибори, представницький орган, квота.

P. P. KONONENKO

Postgraduate Student at the Department of Parliamentarism

Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service

of Taras Shevchenko Kyiv National University

ORCID: 0000-0002-8195-8469

MODIFICATIONS OF ELECTORAL SYSTEMS: COMPARATIVE ANALYSIS

Analyzing the election legislation of Ukraine, one cannot fail to pay attention to the inconsistency in the issue of legal regulation of the election process. The shortcomings of domestic electoral systems lead to a decline in electoral culture (the spread of political corruption, absenteeism, etc.) and a decrease in the level of public trust in state authorities. Therefore, in the period of active constitutional and legal reform, there is an urgent need to develop effective electoral systems. Ukrainian scientists faced the question of choosing the most effective election technologies when conducting campaigns in the conditions of different election systems.

The research revealed that the electoral system is a set of electoral procedures provided for by law, related to the formation of government bodies. Electoral systems are different modifications of two main types: majoritarian and proportional. The appropriate type of electoral system is formed on the basis of the right to vote.

The purpose of the article was a comparative analysis of the current electoral systems of the countries of the world, in particular, using the example of the current electoral system in Ukraine.

Conclusions were made that the representative system provides for the allocation of quotas from certain social groups in the representative body. The majoritarian system provides for elections, as a rule, in single-mandate constituencies and determining the winner based on the majority of votes received in the constituencies. The proportional system provides for elections based on party lists and the distribution of mandates between parties in proportion to the number of votes received by each of them within the electoral district. The mixed system provides for elections based on majoritarian and proportional principles. In turn, the electoral system in Ukraine is based on the legislation on the elections of the President, Verkhovna Rada and local authorities. The new electoral system marked the beginning of the political structuring of state and local self-government bodies.

Key words: electoral system, proportional system, majoritarian system, electoral district, mixed system, election, representative body, quota.

Постановка проблеми

Після здобуття незалежності Україна одразу розпочала активні процеси розбудови демократичних інститутів та громадянського суспільства. Впродовж історії національного державотворення важливу роль відіграє порядок формування представницьких органів влади. На конституційному рівні були встановлені лише загальні вимоги до інституту виборів, а питання виборчих систем залишалися предметом виключно законодавчого регулювання. Проте, аналізуючи виборче законодавство України, не можна не звернути увагу на суперечливість у питанні правового регулювання виборчого процесу. Особливо це стосується парламентських виборів, які проводилися за однаковими виборчими системами не частіше двох разів поспіль. Недоліки вітчизняних виборчих систем призводять до зниження виборчої культури (поширення політичної корупції, абсентеїзму тощо) та зниження рівня довіри населення до органів державної влади. Тому в період активної конституційно-правової реформи постає нагальна потреба в розробці ефективних виборчих систем. Перед українськими вченими постало питання вибору найбільш ефективних виборчих технологій при проведенні кампаній в умовах різних виборчих систем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Серед ґрунтовних напрацювань щодо виборчих систем та розвитку виборчого права України можна відмітити роботи Бабенка К.А. [1], Баранівського В.Ф. [2], Воронянського О.В. [4], Кулішенка Т.Ю. [4], Скубія І.В. [4], Ільницького М.С. [6], Новікова О.В. [9], Томахіва В. [10] тощо. Окремі напрацювання та роз'яснення щодо виборчого кодексу та процесу надаються Ключковським Ю.Б. [7]. Розглядав демократичні принципи виборів в Україні Бучин М.А. [3] та інші.

Формулювання мети дослідження

Метою цієї роботи є порівняльний аналіз виборчих систем держав світу, зокрема і на прикладі діючої виборчої системи в Україні.

Викладення основного матеріалу дослідження

Виборча система – це передбачена законом сукупність виборчих процедур, пов'язаних з формуванням органів влади. Виборча система у вузькому розумінні цього терміну – це спосіб розподілу місць в органах державної влади між кандидатами залежно від результатів голосування виборців. Виборчі системи в різних країнах відрізнятимуться за багатьма параметрами. Ця різноманітність визначається історичними, культурними особливостями, а також політичними завданнями. Як зазначають Р. Таагепера та М. Шугарт, порівняно з іншими елементами політичної системи виборчими правилами легше маніпулювати, вони дозволяють створити перевагу для кількох сильних партій і звести нанівець роль малих партій або, навпаки, надати останнім право на представництво в парламенті [2; 3].

Виборча система з XIX ст. функціонує в рамках виборчого права, яке пройшло складну еволюцію демократизації. Якщо на етапі зародження виборче право вимагало високого майнового цензу, через що у виборах брав участь лише незначний відсоток (3–8%) населення, то з середини XX ст. населення отримало виборче право.

Як правило, виборчі системи являють собою різні модифікації двох основних типів: мажоритарної та пропорційної. На основі виборчого права формується відповідний тип виборчої системи. Світовій практиці відомі чотири її види: представницька (куріальна), мажоритарна, пропорційна, змішана.

Куріальна система існувала на початку XX ст. в Австрії. Він передбачав поділ виборців на окремі курії, кожна з яких мала своє представництво в парламенті. Наприклад, в Австрії за законом 1873 р. виборці поділялися на п'ять курій: землевласницьку, торгово-промисловою, сільську, міську та загальне виборче право. Для кожної курії із загальним цензом активного виборчого права окремо визначався спеціальний ценз для групи виборців. Так, представники землевласницьких курій повинні були володіти нерухомістю, міські та сільські обшинні курії – сплачувати встановлений податок, торговельно-промислові палати – входити до складу цих палат, загальні виборчі курії мали шестимісячний ценз осілості [6].

Мажоритарна система заснована на мажоритарному принципі (переможцем виборів вважається кандидат, який набрав найбільшу кількість голосів). Округи тут одномандатні, тобто від кожного округу обирається по одному депутату.

Мажоритарна система має свої різновиди. У мажоритарній системі кандидат, який отримав більше голосів, ніж будь-який із його суперників, вважається обраним відносно своєї (простої) більшості. Система проста, оскільки забезпечує перемогу однієї партії (кандидата) навіть з мінімальною перевагою. Але може статися так, що за партію, яка перемогла, проголосує меншість виборців (решту голосів заберуть інші партії), а сформований цією партією уряд не матиме підтримки більшості громадян. Зараз ця система використовується в США, Канаді, Великій Британії, Новій Зеландії та ін. [5].

Мажоритарна система абсолютної більшості передбачає, що обраним є кандидат, який набрав більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні (50% плюс один голос).

У світовій практиці існує кілька різновидів цієї системи:

1) система двох турів. Якщо жоден із кандидатів не набрав більше половини голосів виборців, проводиться другий тур виборів, у якому, як правило, беруть участь два кандидати, які досягли найкращих результатів, що дозволяє одному з них отримати більшість голосів. (абсолютна чи відносна);

2) альтернативне голосування. Використовується на виборах до нижньої палати парламенту Австралії. В одномандатному окрузі виборець голосує за кількох кандидатів, позначаючи цифрами (1, 2, 3 і т. д.) навпроти прізвищ тих, кому надано найбільшу перевагу (рейтингове голосування). Якщо жоден з кандидатів не набирає абсолютної більшості, кандидати з найменшими першими перевагами виключаються з подальшого підрахунку, а подані за них голоси передаються кандидатам другої переваги. Потім виключаються кандидати з найменшою кількістю перших і других переваг. Перерозподіл голосів відбувається до тих пір, поки один із кандидатів не набере абсолютну кількість голосів [4].

Мажоритарна система кваліфікованої більшості використовується рідко, коли потрібна підтримка двох третин або трьох чвертей від загальної кількості поданих голосів (використовується в Чилі при обранні членів парламенту).

Пропорційна система передбачає голосування за партійними списками, що означає виділення багатомандатного округу (округ – вся територія країни) або кількох округів. Це найпоширеніша система (країни Латинської Америки, Бельгія, Швеція та ін.). Зміст цієї системи полягає в тому, що кожна партія отримує кількість мандатів у парламенті, пропорційну кількості поданих за неї голосів. При всій демократичності цієї системи є один недолік. Він гарантує представництво навіть малих партій, що у випадку парламентської чи змішаної форм правління створює проблеми з формуванням уряду. Це стає можливим, коли жодна партія не має абсолютної більшості в парламенті або не може її створити, не вступаючи в коаліцію з іншими партіями. У багатьох країнах цей недолік, а також надмірну роздробленість партій намагаються згладити шляхом запровадження «виборчого бар'єру» (бар'єру) – найменшої кількості голосів, необхідних для обрання одного депутата. Як правило, в різних країнах він становить 2–5% [7].

Існує багато варіантів пропорційної системи голосування:

1) система з загальнонаціональним партійним списком (Ізраїль, Нідерланди). Голосування відбувається по всій країні в межах одного загальнонаціонального округу;

2) система з регіональними партійними списками передбачає утворення кількох округів (Австрія, Скандинавські країни, Іспанія, Греція та ін.);

3) система закритих списків: виборець голосує за партію і не може висловити свою перевагу окремому кандидату, зазначеному в партійному списку. Кандидати в партійному списку розташовуються в порядку зменшення важливості, причому кандидати в нижній частині списку мають менше шансів на перемогу;

4) система відкритих списків дозволяє голосувати за партію та висловлювати перевагу одному з її кандидатів, тобто виборці можуть змінювати позицію кандидатів у списку (преференційне голосування). Це робиться різними способами: виборець ставить хрестик навпроти імен кандидатів, яких би хотів бачити (Бельгія); записує імена кандидатів у бюлетень (Італія); ранжує кандидатів за ступенем важливості (Швейцарія, Люксембург тощо) [4; 5; 9].

Немає ідеальної виборчої системи. Кожен з них має свої плюси і мінуси.

Прихильники використання традиційних різновидів мажоритарної системи голосування серед основних її недоліків виділяють такі:

- не відображає реальної позиції політичних сил у країні та не забезпечує їх адекватного представництва у парламенті. Перш за все, це стосується системи голосування в один тур, коли перемагає кандидат, який набрав менше половини загальної кількості голосів. Але навіть якщо одна партія набере 52%, проблема залишається – 48% виборців будуть позбавлені представництва. Бувають випадки, коли «зникає» до двох третин голосів, поданих за непройшли кандидатів. Така ситуація може стати джерелом потенційних політичних конфліктів і сприяти активізації непарламентських методів боротьби з боку сторони, яка програла;

- створює диспропорції між отриманими голосами та отриманими мандатами. Наприклад, на парламентських виборах 1997 року у Великій Британії лейбористи отримали 64% місць, тоді як за них проголосували лише 44% виборців, консерватори отримали 31% голосів і 25% місць, а ліберал-демократи – 17% голосів і лише 7% місць [10];

- встановлює залежність результатів голосування від поділу округів, що може створити «спокусу» маніпуляцій з визначенням їх меж та кількості виборців з метою отримання виборчої вигоди;

- можливість переваги регіональних (місцевих) інтересів над національними;

- призводить до подорожчання виборчого процесу у разі необхідності другого туру [4].

До позитивних моментів пропорційної виборчої системи можна віднести:

- забезпечує більш адекватне представництво політичних сил;

- зменшує кількість «непідрахованих» голосів виборців. Навіть при використанні виборчого бар'єру рідко буває, щоб не враховано більше однієї чверті голосів, а ще рідше це число наближається до однієї секунди;

- допускає представництво меншин (наприклад, етнічних, релігійних);

- стимулює створення партій і розвиток політичного плюралізму [2; 9].

Але ця система має недоліки:

- слабкий зв'язок кандидата в депутати з виборцями;
- залежність депутата від партійної фракції в парламенті;
- породжує у парламенті більшу кількість фракцій, які конкурують між собою і як наслідок – негативно впливає на стабільність роботи останнього;
- сприяє формуванню (при парламентській та змішаній формах правління) коаліційних урядів, які іноді менш ефективні та стабільні, ніж однопартійні;
- потенційно збільшує вплив партійної еліти на формування виборчих списків, особливо якщо використовується система закритих списків [7; 9].

У деяких країнах (Німеччина, Болгарія) намагаються знайти компроміс між двома виборчими системами і використовують різні варіанти змішаної системи, яка передбачає поєднання елементів пропорційної та мажоритарної систем. Таке ж питання піднімають і у Верховній Раді України.

У політології активно дискутується про вплив виборчих систем на конфігурацію партійної системи країни та характер міжпартійних відносин.

Західний політолог Р. Кац, проводячи дослідження у Великій Британії, Ірландії та Італії, дійшов таких висновків:

- пропорційне представництво сприяє вияву партіями більш ідейних і радикальних позицій з політичних питань, ніж в умовах відносної більшості;
- у двопартійних системах відбувається поступове зближення ідеологічних позицій партій;
- партії, що конкурують у невеликих округах, здебільшого зосереджуватимуться на особистості лідера та патронажі, тоді як партії, що конкурують у великих округах, будуть схильні до проблемної орієнтації [7; 10].

Змішана виборча система – це поєднання мажоритарної та пропорційної виборчих систем. Має різні модифікації. У найпоширенішому варіанті змішаної виборчої системи частина депутатів обирається за пропорційним, а частина – за мажоритарним принципом, до нижньої палати парламенту. При цьому пропорційна і мажоритарна частина можуть мати різне значення. Так, у Німеччині, Росії, Литві, Грузії пропорційні та мажоритарні значення становлять половину, а в Угорщині – дві та одну третину від загальної кількості депутатських місць. У цій системі виборець отримує два голоси: один за одного з кандидатів, другий за один зі списків. Існує також варіант змішаної виборчої системи, коли нижня палата обирається за пропорційними принципами, а верхня – за мажоритарними [9].

Виборча система в Україні базувалася на таких законодавчих актах: Закон УРСР «Про вибори Президента УРСР», Закон України «Про внесення змін до Закону УРСР про вибори Президента УРСР». Української РСР», Закону України «Про вибори народних депутатів України», Закону України «Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних рад», а також Закону про України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про вибори депутатів та голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних рад» [1; 6].

Законодавчими актами про вибори Президента України передбачено порядок висування та реєстрації кандидатів у Президенти України.

Згідно з чинним законодавством, партії, виборчі блоки, які налічують не менше 1000 осіб і зареєстровані Централізованою виборчою комісією як такі, що беруть участь у виборах Президента, а також збори виборців, якщо в них бере участь не менше 500 громадян України.

Партії можуть створювати виборчі блоки за рішенням своїх керівних органів. Відповідно до статуту партія чи виборчий блок мають право висувати кандидата на посаду Президента України до своїх вищих керівних органів (з'їздів, конференцій, загальних зборів), якщо на них подано більше двох третин обраних делегатів, але на них присутні не менше 200 осіб.

Українське виборче законодавство для органів місцевого самоврядування є значно прогресивнішим, ніж законодавство для парламенту, оскільки передбачало: по-перше, жорсткіші вимоги до висування та реєстрації кандидатів, по-друге, закріплює для депутатів місцевих представницьких органів і у разі повторне голосування голів рад за принципом відносної більшості.

Виборча система України на рівні парламентських виборів змінилася з мажоритарної на змішану, за якою 225 депутатів обираються за партійними списками та 225 депутатів обираються в одномандатних округах на основі відносної більшості. Суб'єктами висування є громадяни України, які реалізують це право як шляхом самовисування, так і через політичні партії, виборчі блоки партій, а також збори громадян і трудові колективи [5].

Виборча система на рівні формування місцевих органів влади (для органів самоврядування базового рівня) є мажоритарно-преференційною (тобто три депутати обираються до обласної ради від багатомандатних мажоритарних округів). Виборча система на місцевому рівні не передбачає, як це було раніше, грошової застави як для депутатів, так і для керівників органів місцевого самоврядування. Проте при висуванні кандидатів до відповідних рівнів Рад зберігає чисельний ліміт для партій, громадських організацій і трудових колективів. Нова виборча система поклала початок політичному структуруванню органів державної влади та місцевого самоврядування. Проте цей процес не приніс бажаного результату, а навпаки, загострив конфлікти як у самому парламенті між

різними політичними групами, так і між виконавчою та законодавчою владою. Виникла потреба в подальшому законодавчому вдосконаленні цього процесу, яка мала б проявитися в таких моментах: 1) перехід на пропорційну основу; 2) підвищення рівня виборчого бар'єру, збільшення його розміру для партійних блоків; 3) уніфікація моделей виборів на всіх рівнях формування влади (глава держави, парламент та органи місцевого самоврядування); 4) узгодження виборчого законодавства із законами про партії, Кабінеті Міністрів, Регламентом Верховної Ради, які б встановлювали статус владних і опозиційних сил, межі їх партійної відповідальності перед суспільством [6; 8; 10].

Висновки

Виборча система – це передбачена законом сукупність виборчих процедур, пов'язаних з формуванням органів влади. Виборча система функціонує на принципах загальності, рівності та таємності голосування. Проте виборче законодавство передбачає ценз осілості та віку. Віковий ценз для активного (право вибору) і пасивного (право бути обраним) виборчого права різний. Крім того, в деяких країнах (Австрія, Бельгія, Нідерланди) передбачено обов'язкове голосування. Виборчі системи поділяються на чотири види: представницьку (куріальну), мажоритарну, пропорційну, змішану. Представницька система передбачає виділення в представницькому органі квоти від певних соціальних груп. Така система існувала в деяких країнах Європи на початку 20 століття. Мажоритарна система передбачає вибори, як правило, в одномандатних округах і визначення переможця за більшістю голосів, отриманих в округах. Мажоритарна система поділяється на такі види: абсолютна більшість (для перемоги в першому турі необхідно отримати більше 50% голосів виборців), відносна більшість (для перемоги достатньо простої більшості); преференційний (переможець визначається за складним механізмом відбору, який передбачає виключення кандидатів, які набрали найменшу кількість перших місць). Пропорційна система передбачає вибори за партійними списками та розподіл мандатів між партіями пропорційно кількості голосів, отриманих кожною з них у межах виборчого округу. Пропорційна система поділяється на такі види: з жорсткими списками (виборці голосують за весь список); з преференціями (виборець за списком обирає свого кандидата); пропорційна система з напівжорсткими списками (виборці голосують за список або за окремого кандидата). Змішана система передбачає вибори за мажоритарним і пропорційним принципами. Виборча система в Україні базується на законодавстві про вибори Президента, Верховної Ради та місцевих органів влади. Попереднє виборче законодавство України не відповідало сучасним цивілізаційним стандартам через такі обставини: 1) суб'єктами виборчого процесу є трудові колективи; 2) переможець парламентських виборів визначається за принципом абсолютної більшості як у першому, так і в другому турі; 3) недосконалий механізм голосування, що призводить до зловживань; 4) партії перебувають у гіршому становищі порівняно з іншими суб'єктами виборчого процесу. Нове виборче законодавство встановило змішану систему парламентських виборів; мажоритарної відносної більшості, а також пільгових для виборів до органів місцевого самоврядування.

Список використаної літератури

1. Бабенко К. А. Конституційно-правове регулювання і розвиток виборчого права України. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/439-konstitutsijno-pravove-regulyuvannya-i-rozvitok-viborchogo-prava-ukrajini.html>.
2. Баранівський В.Ф. Політологія: Підручник. Київ: Національна академія управління, 2016 р. 236 с.
3. Бучин М. А. Демократичні принципи виборів: політико-правові аспекти регулювання в Україні : моногр. Львів : Вид-во Львівської політехніки. 2012. 364 с.
4. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: Підручник. Харків: ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017 р. 180 с.
5. Іванов Д. Віртуалізація суспільства. URL: http://lib.ru/POLITOLOG/ivanov_d_v.txt.
6. Ільницький М.С. Теоретико-правові засади виборчого процесу. Європейські перспективи № 2, 2018. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/11455/Teoretyko_pravovi_Pnytskyi_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
7. Ключковський Ю.Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія. Національний університет «Кієво-Могилянська Академія». К.: Час Друку, 2011. 132 с.
8. Нестерович В.Ф. Поняття виборчої системи та її основні розуміння в конституційному праві. Публічне право. 2019. № 1. С. 17–19.
9. Новиков О. В. Пропорційна система відкритих списків в Україні – перспектива чи реальність? *Молодий вчений*. 2017. № 11 (51). С. 958–962.
10. Томахів В. Політологія, Навч. Посібник. Вид. т-е, доповнене. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 244 с.

References

1. Babenko K. A. (2019) Konstytutsijno-pravove rehulyuvannya i rozvytok vyborchoho prava Ukrayiny [Constitutional and legal regulation and development of electoral law of Ukraine]. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/439-konstitutsijno-pravove-regulyuvannya-i-rozvitok-viborchogo-prava-ukrajini.html> [in Ukrainian].

2. Baranivskyy V.F. (2016) Politolohiya: Pidruchnyk [Political science: Textbook]. Kyiv: Natsional'na akademiya upravlinnya, 236 p. [in Ukrainian].
3. Buchyn M. A. (2012) Demokratychni pryntsypy vyboriv: polityko-pravovi aspekty rehulyuvannya v Ukrayini : monohr [Democratic principles of elections: political and legal aspects of regulation in Ukraine: monogr.]. L'viv : Vyd-vo L'vivs'koyi politekhniki. 364 p. [in Ukrainian].
4. Voronyans'kyy O.V., Kulishenko T.YU., Skubiy I.V. (2017) Politolohiya: Pidruchnyk [Political science: Textbook]. Kharkiv: KHNTUS·H imeni Petra Vasylenka, 180 p. [in Ukrainian].
5. Ivanov D. Virtualizatsiya suspil'stva [Virtualization of society]. URL: http://lib.ru/POLITOLOG/ivanov_d_v.txt [in Ukrainian].
6. Il'nyts'kyy M.S. (2018) Teoretyko-pravovi zasady vyborchoho protsesu [Theoretical and legal principles of the election process]. Yevropeys'ki perspektyvy No. 2. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/11455/Teoretyko_pravovi_Il'nytskyi_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
7. Klyuchkovs'kyy YU.B. (2011) Vyborchi systemy ta ukrayins'ke vyborche zakonodavstvo: monohrafiya [Electoral systems and Ukrainian electoral legislation: monograph]. Natsional'nyy universytet «Kyyevo-Mohylyans'ka Akademiya». K.: Chas Druku, 132 p. [in Ukrainian].
8. Nesterovych V.F. (2019) Ponyattya vyborchoyi systemy ta yiyi osnovni rozumynnya v konstytutsiynomu pravi [The concept of the electoral system and its basic understanding in constitutional law]. Publichne pravo. No. 1. 17–19 pp. [in Ukrainian].
9. Novykov O. V. (2017). Proportsiynna systema vidkrytykh spyskiv v Ukrayini – perspektyva chy real'nist'? [Proportional system of open lists in Ukraine – prospect or reality?] Molodyy vchenyy. No. 11 (51). 958-962 pp. [in Ukrainian].
10. Tomakhiv V. (2018). Politolohiya, Navch. Posibnyk [Political science, Education. Manual]. Vyd. t-e, dopovnene. Ternopil': TNEU. 244 p. [in Ukrainian].